

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde Band VII (1970):

1 — *Kamid el-Loz = Kumidi*

Alman Şark cemiyeti (Deutsche Orient Gesellschaft) tarafından 1969 yıllarında Kamid el - Loz'da kazı yapılırken, civardaki kayalıklar, taş ocakları da araştırılmıştır. Mecmuanın bu sayısında bütün bu çalışmalar anlatılmakta ve bulunan vesikalar değerlendirilmektedir.

Kamid el - Loz, Şam - Ba'albek ve Beirut şehirleri köşe olmak üzere çizilen bir üçgenin Şam - Beirut hattını ortasından kesen Litani ırmağının doğusunda bulunmaktadır. Kamid el - Loz kazılarının önemi, burada üç ayrı dil ve yazıda vesikaların bulunmuş olmasıdır:

I. Suryani dili ve yazısı ile yazılmış kaya kitabeleri

II. Batı Sami Kenan alfabesiyle yazılı Ostrakalar

III. Çivi yazılı akkadca Firavun mektuplarıdır ki, bizi özellikle bu mektuplar ilgilendirmektedir.

1 — *Giriş* :

Mecmuanın naşiri olan Rolf Hachmann tarafından yazılan Giriş (Einleitung) da Amarna mektuplarında Kumidi olarak geçen şehrin Kamid el - Loz'da lokalize edildiğini müjdelemektedir. Sonra mecmuanın bu sayısında yer alan yazarlar ve onların çalışmaları hakkında kısa bilgi veriyor, tarihin, gerçeği arayan sonsuz bir münakaşa olduğunu söylüyor (s. 9).

2 — *Kamid el-Loz'un kitabeleri ve Kumudi'nin Kamid el-Loz ile aynıyeti sorunu* :

Mecmuanın 2. makalesi, Paul Mailberger'in yazdığı "Suriye kitabeleri ve Kamid el - Loz'un identificationu"dur. Daha 1897 senesinde H. Guthe, Kamid el - Loz'un Kumudi olduğunu görmüştü, dedikten sonra, Kamid el - Loz kazılarının neşriyatı hakkında bilgi veriyor ve 1963/64 kazıları hakkında ilk raporun aynı mecmuanın III. sayısında (Bonn 1966) ve IV. sayısında (1967) çıktığını bildiriyor. Ayrıca, Bull. Mus. de Beyruth 19 (1966) 107 - 136'da da A. Kuscke ve R. Hachmann tarafından Kamid el - Loz kazılarının sonuçları hakkında bilgi vardır. Kamid el - Loz'un = Kumid olduğunu, P. Mailberger'in o zamanlar taş ocağı olarak kullanılan yerde kayalıklar üzerindeki 11, 12 ve 20 numaralı kitabelerde "Qumiti" adını okuması ile bir kere daha anlaşılmıştı.

Gerçekten daha 1934 senesinde Rene Mouterde ve Arman Beaulieu tarafından keşfedilen taş ocağı kitabeleri okunmuş ve bunların, Emevi halifelerinden El Velid ibn Abd el - Malik (705 - 715) zamanında doğu Anadolu'dan taş ocaklarında çalışmak üzere Suriye'ye getirilen Nasturi işçiler tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. P.

Mailberger 1967 senesinde yeni bir kitabe keşfetmişti. Bustrophedon (soldan sağa ve sağdan sola satırlar) bir şekilde yazılmış olan kitabede: "Bit Latomia Qumiti" = /Kumidi taş ocağı" yazılı olduğundan, Kamid el - Loz'un Kumidi olduğu bu kaya kitabeleriyle de anlaşılmıştı.

3 — *Tell Kamid el-Loz'un eski Kenan alfabesiyle yazılı ostrakalar :*

Alfabetik yazının en eski örneklerini gösteren bu ostrakalar, Mısır'da Orta Devlet zamanından beri malumdur. İnsanların düşmanlarına kötü büyü yapmak maksadı ile çanak çömlek parçaları üzerine çok defa hieratik yazı ile büyülenecek şahsın adı yazılır, sonra bu çömlek parçası (Ostraka) bir mezara gömülür, böylece büyü yapılan kişinin de öleceğine inanılırdı. Kumid el - Loz ostrakalarında dikey satırdan ufki satıra geçildiği gibi, "Sin, Şun ve Dat" harflerinin varlığı da bu alfabetik yazının daha eski olduğunu gösteren deliller sayılmaktadır (s. 40). Yazara göre Ugarit alfabetik yazısı gibi, Kamid el - Loz ostrakalarındaki yazı da Lübnanlar bölgesinde keşfedilmiş olmalıdır. Ayrıca Yazar, bu ostrakalarda "Tı" harfinin varlığının, kuzey ve güney sami dilleri arasındaki kayıp halkayı teşkil ettiğini, böylece kuzey - batı alfabe yazısının Proto Sina ve Fenike yazılarından çok daha eski olduğunun anlaşıldığını belirtir ve bu yazıya Proto - Kenan yazısı adını verir.

4 — *Rolf Hachmann, Biqa'nın kültür coğrafyası üzerine :*

Bu makalede, içinde Kamid el - Loz tepesinin de bulunduğu, eski çağlarda Biqa denilen kuzey Suriye bölgesinin kültür coğrafyası inceleniyor. Yalnız Biqa'da 37 harabe tepesi (Tell)nin tesbit edildiği, fakat daha kuzeyde 3 metreden alçak bir çok Tulul (düz iskân alanı) bulunduğu ifade ediliyor. Bu düz iskân yerlerinin özellikle ilkbahar yağmurlarından sonra, bataklıkla dönüşmesi, Prehistorik devirlerdeki yerleşmelerin terk edilme sebebini açıklıyor. Bu yüzden güneyde Gazza ile kuzeyde Barr İlyas arasındaki iskân tepelerinden hiç biri bölgenin tam stratigrafisini göstermez. Biqa'nın ortasındaki gölden Strabo da bahsettiği gibi, Polybios da Büyük Antiochos zamanında Marsyas ovasının ortasındaki bataklıklardan söz eder. Klasik çağlarda güney Biqa bataklıklarının bulunduğu yerde, doğu ve batı silsileleri arasında tek geçit Garrha ve Brohoi kaleleriyle korunuyordu. Arab Geografı Abul Feda dahi 14. yüzyıl başlarında Baalbek'in batısında sazlı bir gölden bahseder. Bu göl, Strabo'ya göre, güneyde "Kıral ovası", kuzeyde Marsyas ovası olarak Biqa'yı ikiye ayırıyordu. Bu yüzdendir ki, antik çağlar trafiğinde Biqa'nın önemi yoktu, o zamanlar bütün trafik sahil yolundan yapıyordu. Nahr el - Kelb (Adonis) nehri kayalıkları üzerindeki antik kaya kabartmaları bu yolun işlekliliğinin kanıtlarıdır. Fakat bu sahil yolunda da bir çok engeller vardı: Bir defa, sahil şehirleri bu yolu sık sık kapatıyorlardı. Bu durumda Anti Lübnanların doğu yamaçları boyunca uzanan sarp dağ yolundan geçmek gerekirdi. Biqa'dan Humus'a giden bu yol, güneyde Kamid el - Loz'a varıyor, sonra Faluj kaynağındaki Abu Abbad vadisindeki geçitten vadi et - Tayn'e ve Ürdün ovasına çıkılıyordu. Bu yola Arablar "Tariki Mısır = Mısır yolu" diyorlardı. Batı Lübnanların eteklerinden geçen sahil yolu da vadi-i Abu Abbad'a ulaşıyordu. Biqa'nın güneyindeki Kamid el - Loz'a giden yol sapa ve uzun bir yoldu. Fakat bu yolun önemi, kıyıdaki Sidon ile karadaki Damaskus (Şam) arasında bağlantı sağlamasından ileri geliyordu. Sidon'dan başlayan bu yol,

1700 metre yükseklikteki dağı aşıyor, Maşgara'dan Litani vadisine varıyor, Kamid el - Loz'un kuzeyinden geçerek güney Biqa'ya ulaşıyordu. Bu yola bugün Şam yolu denir. Yazar, Abul Feda'nın bu yolu tasvirini aynen nakleder (s. 47).

5 — *D.O. Edzard, 1969 kazı kampanyasının çivi yazılı mektupları :*

Mecmuanın 5. makalesini Kamid el - Loz kazılarında bulunan çivi yazılı Akkadca mektuplar teşkil eder. D. O. Edzard, mektupların tercüme ve transkription'unu ve yorumunu yapar.

Kamid el - Loz'da 1969 senesinde 4 tablet bulunmuştur. Bunların biri tam, üçü kırıktır. Edzard ilkin tabletlerin durumunu, rengini, yazının duktusunu açıklar, sonra 1 numaralı tam tabletin tercümesini verir. Damaskus (Şam) kiralı Zala'ya gönderdiği bu mektupta Firavun: "Bana Habiru adamları gönder, onları Kaşa şehirlerine vereceğim" demektedir, sonra da "Kıralın gökteki güneş gibi kutsal olduğunu unutma! Ben yukarı memleketten (Güney Mısır) Aşağı memlekete (Delta bölgesine) ve Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar hâkimin" diyerek, kendi kudretini bu vassaline hatırlatmak lüzumunu duymuştur.

279 numaralı mektup ise, yine Firavun tarafından Şazeana'lı adam Abdimilki'ye gönderilmiştir. Bu mektupta da aynı surette Mısır'a Habiru adamları gönderilmesi istenmektedir.

Edzard her iki mektubun da aynı Firavun tarafından gönderildiğini ve Amarna mektupları üslubunda yazıldıklarına göre, bu mektupların da Amarna çağına ait olduklarını söylüyor, fakat Amarna çağı Firavunlarından hangisine ait olduğunu açıklamıyor. Zira iki mektupta da bir tarihleme aracı yoktur. İkinci mektubun gönderileni Şazaena'lı Abdi - milkinin Amarna arşivi arasında bir mektubu vardır (EA 203) fakat bu mektubun da III. veya IV. Amenofisten hangisine gönderildiği malûm değildir.

Firavun'un her iki mektupta talep ettiği ve Kaşa (Kuş = Habeş) memleketine yollayacağı Habiru'lara gelince, Mari arşivinin keşfine kadar, çivi yazılı vesikalarda geçen ve LU MES SA. GAZ ideogramlarıyla yazılan bu kavimlerin İbranilerin ataları oldukları sanılıyordu. Mari vesikalarında geçen Benjamin oğulları, Hanahtar gibi Habiruların da Suriye çöllerinde gezgin nomad kabilelerden biri oldukları anlaşılmıştır. Edzard yalnız burada, Nuzi vesikalarında olduğu gibi, LU. MES. SA. GAZ aburri = Ammurru Habiruları olarak geçtiğine dikkati çekiyor.

6 — *Rolf Hachmann, Kamid el-Loz = Kumidi :*

Burada Kamid el - Loz mektuplarının bir defa daha ele alındığını görüyoruz. Yazar, bu mektupların Amarna muhaberatından olduğunu isbat etmeye çalışıyor ve bu maksat için beyhude yere sayıları 370'i bulan bütün Amarna mektuplarını gözden geçiriyor. Fakat Amarna muhaberatı üzerinde çalışanlarca artık bilinen bazı noktalar üzerinde yeni teoriler kuruyor. Örneğin, kendinin "Kıral" dediği Biriawaza sorununda olduğu gibi. . Oysaki Mitanni kiral soyundan gelen bu prensin adının Amarna mektuplarında bazan Biriawaza, bazan Namiawaza yazıldığı Albright tarafından çoktan isbat edilmişti. Biriawaza Amarna devri Firavunları yanında güvence sağlamış, bir çeşit genel vali gibi bütün Suriye - Filistin Beyleri üzerinde

nüfuzu olan bir görevli idi. Yazara göre ise Biriawaza, Kıraldı (s. 65). Halbuki ne kendi mektuplarında, ne de başka mektuplarda ona kiral denmez. Fakat kendisi EA 194'de ba basınınŞuttarna, dedesinin [Sauşşa] tar olduğunu söyler. Bu isimler tipik Mitanni kiral hanedanı isimleridir. Bundan başka hiç bir mektupta Biriawaza'nın ikamet ettiği şehrin adı belirtilmez. Yalnız Babil kralı Burnaburiaş bir mektubunda (EA 7) Firavuna, Mısır'a gönderdiği kervanın Biriawaza tarafından yağmalanmasından şikâyet eder. Babil ile Mısır arasındaki kervan yolu, Kumidi'nin güneyindeki Ube (Hitit vesikalarında Abina) memleketinin merkezi Şam üzerinden geçiyordu. Bundan dolayıdır ki, Weber, Biriawaza'nın Ube memleketinde oturduğunu düşünmüştü. Fakat Ube (Abina) memleketinin kiralının Ariwana olduğunu KBo I, 43'deki Şuppiluliuma - Kurtiwaza muahedesiyle biliyoruz. Böylece Biriawaza herhalde Ube kralı değildi. Hitit vesikalarından öğrendiğimize göre, Hitit kralı I. Şuppiluliuma, IV. Amenofis zamanında Mitanni kralı Tuşratta'yı mağlûp ve firara mecbur ettiği zaman, kuzey Suriyedeki şehir prensliklerinin bir kısmı Mısır'a sadık kalmış, bir kısmı ise Hitit kralının vassali olmuştu. KBo I, 40'da Şuppiluliuma: "Kinza memleketi savaşmayı düşünmüyordu. Fakat Şutatarra, oğlu Aytakama ile ve arabalarıyla benimle savaşmak için geldi, ben onu yendim ve onlar Abuziya şehrine kaçtılar, ben onları Abuziya şehrinde kuşattım. Şutatarra'yı oğlu ve Mariyannileri ve malları ile birlikte esir aldım ve onları Hatti memleketine gönderdim" demektedir.

Amarna arşivindeki Katna kralı Akizzi'nin mektupları da Hitit vesikasını doğrular: "Aytakama bana, benimle Hatti kralına gel" diye haber yolladı, fakat ben Beyime, Mısır kralına köleyim, dedim" Aitakama Hattiye geçti ve Beyimin bir memleketi olan Ube'yi aldı, Ube memleketi artık Beyime ait değildir" demektedir (EA 53). Nitekim Tyr kralı Abimilki de EA 151'de: "Kadeş kralı Aytakama ve Amurru'lu Aziru'nun Biriawaza ile bozuşuklarını" bildirir. Bu mektup Aziru Mısır'dan döndükten ve Hatti tarafına geçtikten sonra yazılmış olmalıdır. Biriawaza ile bozuşmaları, aslında Hatti tarafına geçmelerinden idi.

Bütün bu olaylar gösteriyor ki, Biriawaza Mısır'da IV. Amenofis, Anadolu'da I. Şuppiluliuma zamanlarında yaşamış ve ömrünün sonuna kadar Mısır'a sadık kalmıştı. Biriawaza son mektubunda "Kumidi'yi koruyacağım" demektedir (EA 157), halbuki Amarna arşivinde bizzat Kumidi kralı Ara[hat]ta'nın bir mektubu vardır (EA 198). Yeni bulunan Kamid el - Loz mektupları ise, kralın adını Abdimilki (=İR LUGAL) olarak verir. Bu Kumidi kiralardan hangisinin III. Amenofis veya IV. Amenofis zamanında yaşadıklarına dair mektuplarda herhangi bir ipucu yoktur.

Yazar EA 234'e dayanarak Biriawaza'nın güneyde, Filistin'de de siyasal bir nüfuz sahibi olduğunu doğru olarak gösterir (S. 70). Öyle ki Firavunun Suriye-Filistin'deki "Bütün vassalleri arasında onun özel bir yeri vardı" diyor. Bu hükmün doğruluğuna şüphe yoktur, ancak "onun Firavunun muhalifi" olduğunu söylemesi anlaşılmıyor. Katnalı Akizzi'nin "Ona karşı Hitit kralının Aytakama ile birlikte ona saldırmaları (EA 52), bilakis Biriawaza'nın hâlâ Firavuna sadıkane hizmette devam ettiğini gösterir, kaldı ki Biriawaza'nın evi de aynı düşmanlar tarafından yağmalanmıştı (EA 53). Yani Hitit ordusunun, Kadeş kralı Aitakama'nın ve Hitit

tarafına geçen diğer şehirlerin iltihakı ile kuvvetlenmesi karşısında Biriawaza el-bette yenilmişti, çünkü Biriawaza'nın elindeki kuvvetler böyle muntazam bir orduya karşı değil, küçük şehir beylerinin ayaklanmalarını bastırarak nitelikte idi, üstelik IV. Amenofis mektuplardaki bütün takviye kuvvetleri gönderilmesi taleplerine cevap bile vermiyordu. Biriawaza'nın son mektubu (EA 197) Şuppiluliuma'nın Suriye'de bulunduğu sırada, yani IV. Amenofis'in son senelerinde Suriye - Filistin-deki durum hakkında verilmiş mükemmel bir rapor niteliğindedir: Januamma şehrinde Biridaşwa, Halunni ve Busruna şehirleri Biriawaza'ya isyan etmişlerdi. Ruhizzi kralı Arzawiya Kinza'ya (Kadeş'e) gitmiş, oradan aldığı Aziru'nun kuvvetleriyle Şaddu şehrini zaptetmiş ve Habiru'lara vermişti. Aytakama ise Kinza'yı mahvetmiş, Arzawiya ile Biridaşwa Ube şehrini yakıp yıkmışlardı. Bunların Biriawaza'yı öldürmek istemeleri üzerine kendisi Dimaşk (Şam) şehrinden kaçmıştı. Raporda: "bu adamlar Biz Hatti kralının tebasıyız" diyorlar, ben ise yine Mısır kralının kölesiyim" denilmekte ve rapor "Kıral memleketini korumalı ki, düşmanlar onu almasın" sözleri ile bitmektedir. Görülüyor ki, Biriawaza herhangi bir şehrin veya bölgenin kralı değildi, fakat bütün Suriye - Filistin şehirlerinin asayişinden sorumlu bir "Genel vali" idi.

Kamid el - Loz = Kumidi'de bulunan Amarna mektuplarının bizce en büyük önemi, bize Mısır devletinin Şuppiluliuma zamanındaki sınırını göstermiş olmasıdır. Zira bu devirde kuzey Suriye'ye Hitit istilası başlayana kadar, Firavun III. Amenofis Mitanni kralı ile dost ve akraba olduğu için, Mısır'ın merkezine uzak Suriye'de bile barış ve sükûnet vardı. Esasen III. Amenofis'in tatbik ettiği "Pact Aegyptum"u, onun oğlu ve halefi IV. Amenofis de bozmak niyetinde değildi. Şimdi Kamid el - Loz mektupları ile öğreniyoruz ki, Hitit orduları kesinlikle Şam'a kadar gitmişlerdi. Biriawaza son mektubunda (EA 197) "Kıralın şehri Kumidi'yi savunacağını" söylemesine rağmen, EA 132'de asi Bihura Kumidi'de görünüyor. Ölünceye kadar Mısır'a sadık kalan Rib - Addi 132 numaralı mektubunda: "Bihura (= Puhuri), eğer Firavun gecikmezse, Kumidi'de kalamayacaktır" demektedir. Bundan anlaşılıyor ki, EA 197, 132 den daha önce yazılmıştır. EA 132 IV. Amenofis'e gönderildiğine göre, EA 197 ve Kumidi mektupları da aynı krala gönderilmiş olmalıdır.

Prof. Dr. FÜZUZAN KINAL

